

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 195-213.
|| Geliş Tarihi-Received: 13.05.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 04.07.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1116237

Türkçe Eğitiminde Eş Anlamlılık Sorunu ve Türkçe Ders Kitaplarında Eş Anlamlı Sözcük Öğretimi

The Problem of Synonyms in Turkish Education and Teaching Synonyms in Turkish Textbooks

Zeynep CİN ŞEKER*
Canan Nimet MERT DURAN**

Öz

Anlambilimin sıkça tartıştığı konulardan biri olan eş anlamlılık, Türkçe eğitimi bağlamında da ele alınması gereken konulardan biridir. Alanyazında salt eş anlamlılığın mümkün olmadığına yönelik görüşler dikkate alındığında Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük etkinliklerinin salt eş anlamlılığı kabul eden bir anlayışla hazırlandığını ve sözcükleri bağlam dışında ele alan etkinlikler olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda araştırmamızın amacı Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük öğretimine yönelik etkinlikleri bağlam temelli sözcük öğretimi açısından incelemektir. Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük öğretimine yönelik etkinlikleri bağlam temelli sözcük öğretimi açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Türkçe Ders Kitabı'ndaki etkinliklerde yer alan eş anlamlı unsurlar belirlenmiş, belirlenen eş anlamlı unsurların etkinliklerdeki kullanım sıklıkları dikkate alınarak kullanım sıklığı iki ve daha fazla olan eş anlamlı unsurlar analize tabi tutulmuş ve eş anlamlı unsurların bağlam temelli sözcük öğretimi açısından durumu belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Türkçe ders kitaplarında eş anlamlı olarak kabul edilen sözcüklerin birçoğu Türkçe kelimelerin yabancı dillerdeki karşılıklarıdır. Bu bağlamda sözcüklerin eş anlamlı olmadıkları söylenebilir. Aynı zamanda eş anlamlı olarak kabul edilen sözcüklerin bütün bağlamlarda birbirlerinin yerine kullanılmayacakları örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Eş anlam, sözcük öğretimi, Türkçe eğitimi, Türkçe ders kitapları.

Abstract

Synonymity, which is one of the topics that semantics frequently discuss, is one of the issues that should be addressed in the context of Turkish education. Considering the opinions in the literature that pure synonymy is not possible, it is possible to say that the homonymous word activities in Turkish textbooks are prepared with an understanding that accepts only synonymy, and that they are activities that deal with words out of context. The purpose of this research is to examine the activities for teaching synonyms in Turkish textbooks in terms of context-based vocabulary teaching. Qualitative research method was preferred in this study,

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum/Türkiye, e-posta: zeynep.seker@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0294-2961.

** Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Adıyaman/Türkiye, e-posta: cduran@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8450-143X.

which aims to examine the activities for teaching synonyms in Turkish textbooks in terms of context-based vocabulary teaching. Synonymous elements in the activities in the Turkish Textbook were determined, taking into account the frequency of use of the determined synonyms in the activities, the synonymous elements with a frequency of two or more were analyzed and the situation of the synonyms in terms of context-based vocabulary teaching was tried to be determined. As a result, many of the words accepted as synonyms in Turkish textbooks are the equivalents of Turkish words in foreign languages. In this context, it can be said that the words are not synonymous. At the same time, it is explained with examples that the words accepted as synonyms cannot be used interchangeably in all contexts.

Keywords: Synonym, vocabulary teaching, Turkish education, Turkish textbooks.

Giriş

Düşünce üretmenin en önemli araçlarından biri dildir. Birey kavramlarla düşünür ve ürettiği düşünceyi somutlaştırmak için dile ihtiyaç duyar. Düşünce ve dil arasındaki bu yakın ve zorunlu ilişki bireyin düşünce üretme sürecinin niteliğinin, düşünceyi oluşturma ve somutlaştırma aracı olan dile ait kavram ve sözcüklere bağlı olduğunu gösterir. Bu bağlamda bireyin “kelime ve kavram yönünden zengin bir birikime sahip olması, düşüncede de zengin olmasını sağlar. Bu nedenle Türkçe eğitiminde kelime öğretimine ayrı bir önem verilmesi gerekmektedir.” (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008).

Türkçe eğitiminin en temel amaçlarından biri “dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi” dir (MEB, 2019). Anlama becerilerinden okuma ve dinleme/izlemenin ve anlatma becerilerinden konuşma ve yazmanın gelişmesi, etkili biçimde sürdürülebilmesi bireyin sahip olduğu sözcük dağarcığı ile ilişkilidir. Bireyin anlamını bildiği ancak yazılı ve sözlü anlatımlarında kullanamadığı sözcükler pasif sözcük dağarcığını oluştururken, anlamını bildiği ve yazılı sözlü anlatımlarında da etkili bir biçimde kullandığı sözcükler ise aktif sözcük dağarcığını oluşturmaktadır. Sözcük öğretiminin amaçlarından biri, pasif sözcük dağarcığındaki sözcükleri, aktif sözcük dağarcığına taşımaktır. Bu bağlamda sözcük öğretimi sadece “sözcüklerin anlamlarını belletmeyi amaçlayan etkinlikler dizisi olarak düşünülmemelidir. Çünkü sözcük öğretim süreci aynı zamanda kavrama süreciyle de doğrudan ilgili bir süreçtir.” (Blachowicz, vd. 2006’ dan akt. Ülper ve Karagül, 2012).

Dilidüzgün’e (2014) göre sözcük öğretimi sürecinde, sözcüğün tanımından ve temel anlamından çok sözcüğün kullanıldığı bağlamdaki anlamı üzerinde duracak çalışmalara yer vermek önemlidir. Bu nedenle sözcük öğretiminde, sözcükler arasındaki anlam ilişkilerinden yararlanmak ve bu anlam ilişkilerini bağlam içerisinde sunmak, kalıcılığı sağlamak açısından tercih edilen yöntemlerden biri olmalıdır. Sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini ön plana çıkaran sözcük öğretimi stratejilerinden biri eş anlamlı sözcüklerin öğretimidir. Bu bağlamda öncelikle eş anlamlılık kavramı ve eş anlamlı sözcük öğretimi ele alınacaktır.

Eş anlamlılık, anlambilimin sıkça tartışılan konularından biridir. Eş anlamlılığın nasıl ele alındığını belirleyebilmek için alan yazında yer alan görüşleri incelemek gerekmektedir. Vardar (2002) eş anlamlılığı iki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği olarak ifade eder. Ancak eş anlamlılığın çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzak olduğunu ve bir özdeşliği değil anlamca yakınlığı içerdiğini belirtir. Aksan (1996), dünyadaki bütün dillerde eş anlamlı olarak adlandırılan öğelerin bulunduğunu ve bunların birbirlerinin eşi değil yakın anlama gelen sözcük özelliği gösterdiğini belirtir. Bu bağlamda bu sözcüklere verilen ad temelde doğru bir adlandırma sonucunda doğmamıştır. Eş anlamlı sözcükler, anlam bakımından benzerlik gösteren ya da aynı anlam alanına ait sözcüklerdir. W. E. Collinson, eş anlamlılar arasındaki anlam farklılıklarını şöyle ifade eder:

- “1. Bir sözcük diğerinden daha geneldir (general): refuse/reject (reddetmek/reddetmek),
2. Bir sözcük diğerinden daha yoğundur (intense): repudiate/reject (kabul etmemek, tanımamak/ reddetmek),
3. Bir sözcük diğerinden daha duygusaldır (emotive): reject/decline (reddetmek/kabul etmemek),
4. Bir sözcük diğerinin nötr olduğu yerde ahlaki onama (moral approbation) veya kınama (censure) ima edebilir: thrifty/economical (tasarruflu/ekonomik),
5. Bir sözcük diğerinden daha profesyoneldir (professional): decease/death (vefat/ölüm),
6. Bir sözcük diğerinden daha edebidir (literary): passing/death (fani/ölümlü)
7. Bir sözcük diğerinden daha çok konuşma diline (colloquial) aittir: turn down/refuse (geri çevirmek, tepmek/reddetmek),
8. Bir sözcük diğerinden daha yerel (local) veya daha diyalektiktir (dialectal): (scots) flesher/butcher (etçi/kasap),
9. Eş anlamlılardan biri çocuk diline (child-talk) aittir: daddy/father (baba/baba)” (Ullmann 1972’den Akt. Akçataş ve Arı, 2018).

Eş anlamlı sözcüklerin arasındaki anlam farklılıkları dikkate alındığında, eş anlamlı olarak adlandırılan sözcüklerin bazı bağlamlarda birbirlerinin yerine kullanılabilirler ancak anlam yönünden yakın olsalar da birbirlerinin yerine kullanılmadıkları bağlamların olduğu ifade edilebilir. Sözcüklerin eş anlamlı sayılabilmesi için farklı anlamlarının ve kullanımlarının birbirleri ile örtüşmesi gerekir. İki farklı sözcüğün, tek bir anlamının birbirleri ile örtüşmesi onların eş anlamlı kabul edilmesi için yeterli değildir (Duman, 2021). Bu açıdan “eş anlamlı sayılan sözcükler, salt eş anlamlılığın koşulu olan tüm bağlamlarda birbirinin yerini tutabilme özelliğinden yoksundur.” (Günay, 2007, s. 167).

Çağdaş dilbilimin ana ilkelerinden biri, dil birimlerinin tek başlarına varlıkları, işlem kabiliyetleri olmayıp birbirlerine bağlı parçalardan kurulu bir ağ, bir şebeke içinde değerlendirilirdir (Bayrav, 1998, s. 125). Dili göstergeler dizgesi olarak gören Saussure, bir dil biriminin ayrı özelliğe sahip olduğundan bahseder. Bu özellik dil birimlerinin birbirleri karşısındaki değerini ortaya koyar. Dil birimlerinin anlamı ve değeri dizge içerisindeki yeri ve işleviyle ilişkilidir. Dolayısıyla bildirişimi sağlayan dil göstergelerinin anlamı, bağlam içerisinde belirginlik kazanır ve bağlama göre değişir (Saussure, 2001). Kıran ve Kıran (2010, s. 118) Saussure’ün bu görüşünü şöyle açıklarlar: “Bir dizgede tek başına alınan ögelerin bir anlamı yoktur; ancak dizgenin diğer ögeleriyle karşılıklı ilişkiler ve bağıntılar içinde bir anlam kazanırlar. Burada önemli olan, ögelerin kendileri değil ögeleri birleştiren ilişkiler ve bağıntılardır.”. Bu ifadelerden hareketle dil kullanımında ve dil kullanımına büyük katkı sağlayan sözcük öğretiminde, ‘bağlam’ kavramının ön plana çıktığı söylenebilir.

Vardar (2002, s. 31) bağlamı “bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü” olarak tanımlamaktadır. O halde “bir sözcüğün değeri, onu çevreleyen diğer sözcüklerle olan ilişkisine göre tanımlanır. Diğer sözcükler bir sözcüğün kullanım alanını, değerini ve kullanım biçimini hem belirler hem de sınırlandırır.” (Günay, 2007, s. 54). Sözcük öğretimi açısından “anlamayı, yorumlamayı ve değerlendirmeyi yakından ilgilendiren bağlamın bilinmesi, iletişimin sağlıklı yürütülmesi için gerekli bir şarttır. İletişimin sağlıklı yürütülmesinin yanında bağlamlarla bütünleşmiş, anlam ya da anlamlar kazanmış kelimelerin bağlamlarıyla birlikte öğrenilmesi onları daha kolay anlaşılır, kullanılır ve anımsanır hale getirecektir.” (Gür, 2014). Sözcük öğretimi, yeni kelimeler öğretmek veya bilinen kelimelerin farklı anlamlarını öğretmekle gerçekleşir ve

bunu gerçekleştirebilmek için de kelimenin cümle içindeki yerinden, diğer kelimelerle ilişkisinden hareketle anlamını tahmin etme etkinliklerine yer verilmelidir (Güneş, 2007). Göçer (2015), öğretilmek istenen sözcüklerin, metin içerisindeki işlevine dikkat çekilmesinin ve sözcüğün metnin bağlamı içerisinde kazandığı anlam üzerinde öğrencileri yoğunlaştırmanın kalıcı, etkili ve kullanılabilir sözcük öğretimine katkı sağlayacağını belirtir. Eş anlamlı kelimelerin öğretiminde de sadece sözcüklerin eş anlamlılarının söylenmesi yeterli değildir. Eş anlamlı sözcüklerin kullanımdaki yani bağlamdaki farklılıklarına da değinilmeli dolayısıyla sözcüklerin bağlam içerisinde ele alınması gerekmektedir (Kırkılıç ve Akyol, 2011). Bu nedenle sözcüklerin tek başına, bağlam dışındaki kullanımları üzerinden eş anlamlılık ilişkisi kurulmamalıdır.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda 2., 3., 4. ve 5. sınıf düzeyinde "Kelimelerin eş anlamlılarını bulur." kazanımı yer almaktadır. Kazanımın dil kullanımını ve bağlamı önlemediği ve sözcüklerin tek başlarına değerlendirilmesine yönelik olduğu söylenebilir. Ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük öğretimine yönelik etkinlikler incelendiğinde, bağlam temelli sözcük öğretiminin göz ardı edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük öğretimine yönelik etkinlikleri bağlam temelli sözcük öğretimi açısından incelemektir.

Yöntem

Bu bölümde araştırma deseni, verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük öğretimine yönelik etkinlikleri bağlam temelli sözcük öğretimi açısından incelemeyi amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel yöntemle desenlenmiş araştırmalarda incelenen olay veya olgu hakkında derin bir algıya ulaşma gayreti söz konusudur (Morgan, 1996).

Çalışmanın evrenini 2021-2022 eğitim öğretim yılında okullarda okutulan Türkçe Ders Kitapları; örneklemini ise "Kelimelerin eş anlamlılarını bulur." kazanımının yer aldığı 2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe Ders Kitapları oluşturmaktadır.

Araştırmada 2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yer alan etkinliklerdeki eş anlamlı sözcükler nitel desende doküman çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada 2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe Ders Kitabı'nda yer alan etkinlikler taranarak eş anlamlı unsurlar tespit edilmiş, kullanım sıklıkları belirlenmiş ve kullanım sıklığı iki ve daha fazla olan eş anlamlı unsurlar bağlam temelli sözcük öğretimi açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Verilerin toplanması ve analizi

Çalışmada veriler, nitel veri toplama türlerinden doküman incelemesi yoluyla 2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe Ders Kitaplarından elde edilmiştir. "Doküman analizini yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir" (Wach 2013, Kıral 2020'den). "Doküman analizi, anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir" (Corbin ve Strauss, 2008).

Veriler, ders kitaplarındaki etkinlerden hareketle tespit edilmiş, tema sonu değerlendirme sorularında yer verilen eş anlamlı unsurlar ise verilere dâhil edilmemiştir. Çalışmada etkinliklerde bağlam temelli sözcük öğretimi açısından eş anlamlı unsurların öğretiminin görünümü söz konusudur. Tema sonu değerlendirme sorularının verilere dâhil edilmemesinde ise tema sonu değerlendirme sorularının öğretime değil değerlendirmeye yönelik olması etkili olmuştur.

Çalışmada elde edilen veriler nitel veri analizi türlerinden betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Bu çalışmada sırasıyla 2. 3. 4. ve 5. sınıf Türkçe Ders Kitabı'ndaki etkinliklerde yer alan eş anlamlı unsurlar belirlenmiş, belirlenen eş anlamlı unsurların etkinliklerdeki kullanım sıklıkları dikkate alınarak kullanım sıklığı iki ve daha fazla olan eş anlamlı unsurlar analize tabi tutulmuş ve eş anlamlı unsurların bağlam temelli sözcük öğretimi açısından durumu belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde Türkçe ders kitaplarında yer alan, etkinliklerde iki ve daha fazla kullanım sıklığı olan ve eş anlamlı oldukları ifade edilen sözcükler tabloda sunulmuş ve sözcüklerin eş anlamlılık ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 1'de Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcükler ve sınıf düzeylerine göre dağılımlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerde yer alan eş anlamlı sözcükler ve sınıf düzeyine göre dağılımları

Sözcükler	2. Sınıf Ada Yayınları	3. MEB Yayınları	3. Sınıf Gizem Yayınları	4. Sınıf MEB Yayınları	4. Sınıf Özgün Yayınları	5. Sınıf Anıtepe Yayınları
Millet-Ulus	1		3			
Yaşam-Hayat	1	1	2			
Yurt-Vatan	1	1	1			
Yürek-Kalp	1	3				
Sema-Gökyüzü		2				
Nihayet-Son		2				
Vakit-Zaman		2		1		
Okul-Mektep		1	2			
Barış-Sulh		2				
Mekân-Yer		2				
Beyaz-Ak		2		1		
İhtiyar-Yaşlı		2	1			1
Kırmızı-Al		2	1			
Konut-Ev		3	1			
Özgür-Bağımsız					2	
Küçük-Minik					2	
Uzak-İrak					1	2
Zor-Güç		1		2		
Çabuk-Hızlı		2				1
Dil-Lisan		1			1	
Hediye-Armağan		1	1			
Görev-Vazife		1		1		
Siyah-Kara		1		1		
Dünya-Cihan			1	1		

Fayda-Yarar		1			1	
Nazik-Kibar		2				
Laf-Söz		1		1		
Çok-Fazla		1				1
Davet-Çağrı		1			1	
Sebep-Neden			1	1		
Ufak-Küçük		1		1		

Tablo 1 incelendiğinde eş anlamlı sözcüklere en fazla 3. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında yer verildiği görülmüştür. Eş anlamlı sözcüklerin farklı sınıf düzeylerinde birden çok kez kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Tablo 2’de Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcüklerin köken bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcüklerin kökeni

Sözcük	Köken	Sözcük	Köken
Ulus	Türkçe	Millet	Arapça
Yaşam	Türkçe	Hayat	Arapça
Yurt	Türkçe	Vatan	Arapça
Yürek	Türkçe	Kalp	Arapça
Gökyüzü	Türkçe	Sema	Arapça
Son	Türkçe	Nihayet	Arapça
Vakit	Arapça	Zaman	Arapça
Okul	Türkçe	Mektep	Arapça
Barış	Türkçe	Sulh	Arapça
Yer	Türkçe	Mekân	Arapça
Ak	Türkçe	Beyaz	Arapça
Yaşlı	Türkçe	İhtiyar	Arapça
Al	Türkçe	Kırmızı	Arapça
Konut	Türkçe	Ev	Türkçe
Özgür	Türkçe	Bağımsız	Türkçe
Küçük	Türkçe	Minik	Türkçe
Uzak	Türkçe	Irak	Türkçe
Güç	Türkçe	Zor	Farsça
Hızlı	Türkçe	Çabuk	Farsça
Dil	Türkçe	Lisan	Arapça
Armağan	Türkçe	Hediye	Arapça
Görev	Türkçe	Vazife	Arapça
Kara	Türkçe	Siyah	Farsça
Dünya	Arapça	Cihan	Farsça
Yarar	Türkçe	Fayda	Arapça
Nazik	Farsça	Kibar	Arapça
Söz	Türkçe	Laf	Farsça
Çok	Türkçe	Fazla	Arapça
Çağrı	Türkçe	Davet	Arapça

Neden	Türkçe	SebeP	Arapça
Ufak	Türkçe	Küçük	Türkçe

Türkçe ders kitaplarında yer alan ve eş anlamlı olarak kabul edilen sözcüklerin kökenleri incelendiğinde birçoğunun Türkçe sözcüklerin Arapça karşılığı olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Türkçe sözcüklerin Farsça karşılıklarının ve kökeni Arapça-Farsça olan bazı sözcükleri de eş anlamlı olarak kabul edildiği görülmüştür. Vakit ve zaman sözcükleri Arapça kökenlidir. Bu iki sözcük de Türkçe ders kitaplarında eş anlamlı olarak kabul edilmelerine rağmen aralarında anlam farklılıkları bulunmaktadır. Tabloda yer alan sözcükler arasında mutlak bir eş anlamlılık ilişkisi bulunmamaktadır. Sözcüklerin eş anlamlılık ilişkisi incelenmiş ve şu bulgulara ulaşılmıştır:

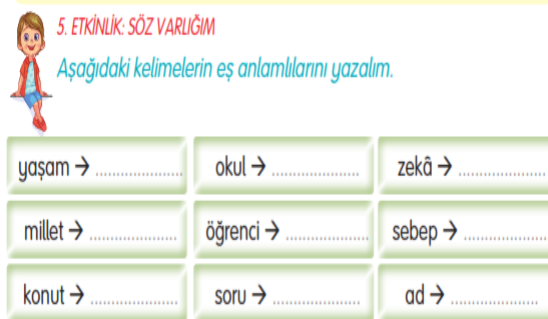
Ulus ve millet sözcüklerinin çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu anlamında eş anlamlı oldukları söylenebilir. Millet sözcüğünün 'herkes, bir yerde bulunan kimselerin bütünü ve benzer özellikleri olan topluluk' anlamları da vardır. Ancak ulus sözcüğü bu bağlamda kullanılmaz. Örneğin; 'Erkek milleti hep böyle.' ifadesinde millet sözcüğünün yerine ulus sözcüğünü getirmek mümkün değildir. Bu nedenle ders kitaplarında millet sözcüğünün yalnızca 'aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu' bağlamında eş anlamlılık gösterdiği vurgulanmalıdır.

Yaşam, yaş kelimesinden türetilmiştir. Yaş, doğuştan beri geçen her bir yıllık zaman dilimidir. Yaşam ise doğuştan, içinde bulunulan ana kadar geçen süredir. Hayat, ömrün bir bölümüdür. Sınırlıdır, başlangıcı ve bitişi vardır (sulak). Bunun yanında hayat sözcüğünün avlu, balkon, sundurma anlamları da bulunmaktadır. Yaşam sözcüğü bu anlamları karşılamamaktadır.

Konut ve ev sözcükleri 'bir kimsenin veya bir ailenin içinde yaşadığı yer' anlamında aynı bağlamda kullanılabilirler. Ancak ev sözcüğünün sahip olduğu 'aile' anlamında konut sözcüğü kullanılamaz. Örneğin; 'evine bağlı bir insan', 'evli insanlar üzerine araştırma yapacakmış.' İfadelerinde ev sözcüğü yerine konut sözcüğü getirilemez.

Neden ve sebep sözcükleri 'bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey' anlamında aynı bağlamda kullanılabilirler. Ancak 'bir olayı doğuran başka bir olayı sormak için kullanılan bir söz, niçin' anlamında birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Örneğin, 'ben neden böyle durumlarda zorlanıyorum.' Cümlesinde neden sözcüğü yerine sebep sözcüğü getirilemez.

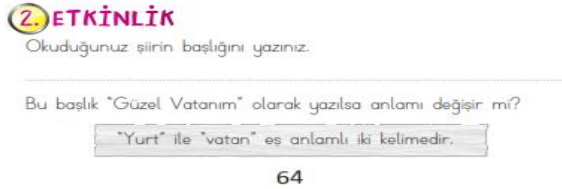
Şekil 1: 3. Sınıf Gizem Yayıncılık

Yurt ve vatan sözcüklerinin anlamı bütün bağlamlarda aynı değildir. Vatan sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'teki karşılığı yurt olarak verilmiştir. Yurt ve vatan sözcüğü 'bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası, memleket, bir şeyin ilk

veya çok yetiştirildiği yer' anlamlarında eş anlamlılık gösterirken, yurt sözcüğünün bakıma veya barınmaya muhtaç bir grup insanın oturduğu, yetiştirildiği veya bakıldığı kurum, göçebe Türklerin oturduğu çadır, öğrencilerin kaldığı, barındığı yer, diyar, sahip olunan arazi anlamlarında eş anlamlılık göstermemektedir.

Şekil 2: 2. Sınıf Ada Yayınları

Aşağıdaki kelimelerden hangileri eş anlamlıdır? Bu kelimelerin olduğu çiçekleri aynı renge boyayınız.

Yürek ve kalp sözcükleri temel anlamda 'temiz kanı vücuda dağıtan organ' anlamında eşlik gösterir. Ancak iki sözcüğünde üstlendikleri farklı anlamlar vardır. Yürek sözcüğü daha çok cesaret, korku gibi duyguları ifade etmek için kullanılırken, kalp sözcüğü sevgi, aşk bağlamında daha çok tercih edilmektedir. Örneğin; kalp çarpıntısı fiziksel bir rahatsızlığı ifade edebilirken yürek çarpıntısı bu bağlamda kullanılmaz. Aynı şekilde yüreksiz sözcüğü korkak, cesareti olmayan anlamlarına gelirken kalpsiz sözcüğü içinde sevgi barındırmayan, duygusuz anlamlarında kullanılmaktadır.

Sulh sözcüğünün anlamı *Türkçe Sözlük*'te barış olarak yer almaktadır. Sulh sözcüğü birçok bağlamda barış sözcüğü ile aynı anlama gelmektedir. Ancak bazı bağlamlarda kullanılan barış sözcüğünün yerine sulh sözcüğü getirilmez. Örneğin; kendiyle barışık olmak, kilolarıyla barışmak ifadelerinde sulh sözcüğü tercih edilmeyecektir.

Dil ve lisan sözcükleri 'anlaşmanın ve düşünmenin aracı' anlamında birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Ancak dil sözcüğü lisan sözcüğünden daha geniş bir anlama sahiptir. Tat almayı sağlayan organ anlamında dil sözcüğünün yerine lisan sözcüğü kullanılmaz. 'Dilimde acı bir tat var.' denebilir ancak 'lisanımda acı bir tat var.' dendiğinde cümlelerin anlamı farklılaşır. Bir nesnenin uzun, yassı ve hareketli bölümlerine de dil denebilir. Terazinin dili, kapının dili anlamlıdır ancak terazinin lisanı, kapının lisanı ifadeleri anlamlı değildir.

Şekil 3: 3. Sınıf MEB Yayınları

6. ETKİNLİK: Soruların cevaplarını tablodan bulunuz. Doğru cevabın yanındaki harfi kutucuklara yazarak şifreyi çözünüz.

1. "Yürek" kelimesinin eş anlamlısı nedir?
2. "İlk" kelimesinin zıt anlamlısı nedir?
3. "Akıl" kelimesinin eş anlamlısı nedir?
4. "Barış" kelimesinin eş anlamlısı nedir?
5. "Cesur" kelimesinin zıt anlamlısı nedir?
6. "Dil" kelimesinin eş anlamlısı nedir?
7. "Akşam" kelimesinin zıt anlamlısı nedir?
8. "Temiz" kelimesinin zıt anlamlısı nedir?
9. "Hatıra" kelimesinin eş anlamlısı nedir?
10. "Taze" kelimesinin zıt anlamlısı nedir?

C kalp	A eski	Z iş	M us	U son
H sulh	K çocuk	R lisan	L geç	V gündüz
E anı	U korkak	I sabah	Y kirli	T bayat

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Sema sözcüğünün temel anlamı 'gök', gökyüzü sözcüğünün ise 'atmosferin gözle görünen bölümü'dür. Sema ve gökyüzü sözcüklerinin anlamları incelendiğinde sema sözcüğünün daha genel, gökyüzünün ise daha özel olduğunu ifade edebilir. Aynı zamanda sema sözcüğünün daha çok duygusal bağlamlarda kullanılmakta, gökyüzü ise terim anlamında daha çok kullanılmaktadır. Sema sözcüğünün bir diğer anlamı da 'Mevlevi dervişlerinin ney, nısıfiye vb. çalgılar eşliğinde, kollarını iki yana açıp dönerek yaptıkları ayın'dır. Gökyüzü sözcüğü bu bağlamda sema sözcüğü yerine kullanılamaz.

Şekil 4: 3. Sınıf MEB Yayınları

5. ETKİNLİK: Kelime çiftlerinin karşılıklarına eş anlamlı mı, zıt anlamlı mı olduklarını örnekteki gibi yazınız.

kırmızı-ol	
sema-gökyüzü	eş anlamlı
güç-kuvvet	
sert-yumuşak	zıt anlamlı
konut-ev	
başlangıç-bitiş	
dar-geniş	
hürriyet-özgürlük	
sınıf-derslik	
ilk-son	
savaş-barış	

Mektep sözcüğünün anlamı *Türkçe Sözlük*'te okul olarak verilmiştir. Okul ve mektep sözcükleri 'her türlü eğitimin ve öğretimin yapıldığı yer, bir okuldaki öğrenci ve görevlilerin bütünü' anlamında aynı bağlamda kullanılabilirler. Ancak okul sözcüğünün ekol anlamında kullanıldığı bağlamlarda, yerine mektep sözcüğü kullanılamaz. 'Bizim ekolü takip etmediklerini anladım.' cümlesinde ekol sözcüğü 'bir bilim veya sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım' anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla

okul ve mektep sözcüklerinin bütün bağlamlarda eş anlamlılık ilişkisi kurmadığı söylenebilir.

Al ve kırmızı sözcükleri renk ifade eden sözcüklerdir. Ancak birbirlerinin yerine kullanılmadıkları bağlamlar da vardır. Sözcük anlamı olarak kızıl renkte olan, al renkte olan anlamları olmasına karşın al sözcüğünün kültürel anlamının daha baskın olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda al sözcüğü yüze sürülen pembe düzgün, allık anlamlarına da sahiptir. Allık ve kırmızılık, gösteren olarak aynı gösterileni işaret etmezler. 'Kırmızı gülün alı var.' cümlesinde kırmızı ve al aynı anlamda kullanılmamaktadır.

Cihan sözcüğü evren, dünya anlamlarına gelmektedir. Dünya sözcüğünün anlamlarına bakıldığında ise cihan sözcüğünden daha özel anlamlarda kullanıldığı görülür. Dünya sözcüğünün üzerinde yaşanan toprak ve denizler, yeryüzü anlamı cihan sözcüğüne göre daha özeldir. Cihan sadece dünyayı değil bütün evreni ifade eder. Bunun yanında dünya sözcüğü dış, çevre, ortam; inançları bir olan ülke veya insanlar topluluğu; meslek veya iş birliği içinde bulunan kimseler; duygu, düşünce ve hayal âlemi anlamlarına da gelmektedir. Dünya sözcüğü, "Dünyadan uzaklaştım." ifadesinde dış çevre; "Batı dünyası, Doğu dünyası" ifadelerinde inançları bir olan insan topluluğu; "Öğretmenlerin dünyasında çocuğun yeri başkadır." cümlesinde aynı meslekten insanların oluşturduğu bir grup ve "Kendi dünyasında mutluydu." cümlesinde ise duygu, düşünce ve hayal âlemi anlamı taşımaktadır.

Şekil 5: 3. Sınıf Gizem Yayınları

5. ETKİNLİK: SÖZ VARLIĞI
Aşağıdaki kelimeleri, aynı harfleri vererek eş anlamlılarıyla eşleştirelim.

 Anlamları aynı olan kelimelerin "eş anlamlı" olduğunu unutmayalım.

a okul	kırmızı	ç vatan	ulus
b al	cihan	d coşku	yurt
c dünya	mektep	e millet	sevinc

Mekân ve yer sözcükleri 'bulunulan yer, ev, yurt' anlamlarında aynı bağlamda kullanılabilirken birçok bağlamda birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Yer sözcüğü mekân sözcüğünden daha geniş bir kavram alanına sahiptir. Örneğin; 'ayakla basılan taban' anlamında 'Yerdeki tozları temizledi.', 'durum, konum, vaziyet' anlamında 'Ülkemizin bu bölgedeki yeri büyük bir öneme sahiptir.', 'çalışılan iş yeri' anlamında 'Bir yere yerleşip parasını kazanmaya başlasaydı keşke', 'önem' anlamında 'Türkçe derslerinde metinlerin yeri', 'bir şeyin dokusu' anlamında 'bu kumaşın yeri güzelmış.' vb. örneklerde yer sözcüğü ile mekân sözcüğü birbirlerinin yerine kullanılamazlar.

Şekil 6: 3. Sınıf MEB Yayınları

5. ETKİNLİK: Verilen kelimelerin eş anlamlılarını bulmaca üzerinde örnekteki gibi işaretleyiniz.

İhtiyar

şahis

mekân

öykü

vaka

vakit

nihayet

hızlı

Z	O	L	A	Y	U	Y
S	V	Y	K	D	H	A
O	J	G	I	R	I	S
N	L	E	Ş	Z	K	L
Ç	Y	L	I	A	Ä	I
A	K	I	L	M	Y	Y
B	Ü	Ş	E	A	E	A
U	U	M	R	N	V	Z
K	Y	E	R	Ç	Ü	I

340

Küçük ve minik sözcükleri 'sevimli, küçük' anlamında benzer bağlamlarda kullanılabilirler. Ancak minik sözcüğü boyut, büyüklük ifade eden bağlamların dışında küçük sözcüğünün yerine kullanılmaz. Küçük sözcüğü 'büyük karşıtı' anlamının yanında 'niteliği aşağı olan, geri aşamada, değersiz, önemsiz, makam ve rütbe bakımından daha aşağıda olan kimse' anlamlarına sahiptir. 'küçük insanların yaptığı iş bu kadar olur.' İfadesinde küçük sözcüğünün yerine minik sözcüğü getirildiğinde cümlenin anlamı aynı kalmayacaktır. Aynı şekilde 'küçük bir memur' ifadesinde ise görevin rütbece aşağıda olduğu ifade edilir ki burada da 'minik bir memur' denemez.

Irak sözcüğü mesafe anlamında uzak sözcüğüyle aynı bağlamda kullanılabilirler. Ancak uzak sözcüğünün fiziki mesafe dışında başka anlamları da vardır. 'Birbirine uzak iki insanın anlaşması zordur.' cümlesinde uzak sözcüğü 'ayrı, birbiriyle yakın ilgisi olmayan' anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde 'onların birbirilerine kavuşması uzak bir ihtimal' cümlesinde uzak sözcüğü 'ihtimali az olan' anlamında kullanılmıştır. Verilen örnek cümlelerde uzak sözcüğünün yerine irak sözcüğü kullanılmaz.

Şekil 7: 4. Sınıf MEB Yayınları

6. ETKİNLİK: a. Cümlelerde koyu yazılan kelimelerin eş anlamlılarını bulup örnekteki gibi karşılıklarına yazınız.

Hiç **aklına** gelmez sıkıntının. **us**

İçinden ne **öyküler**, **sözler** saçılır

Bazen **Küçük** Prens **uzak** çöllerde.

Can sıkıntısı **sobeleyemez** **kimseyi**

Ardına **düş** hadi sen de cadının.

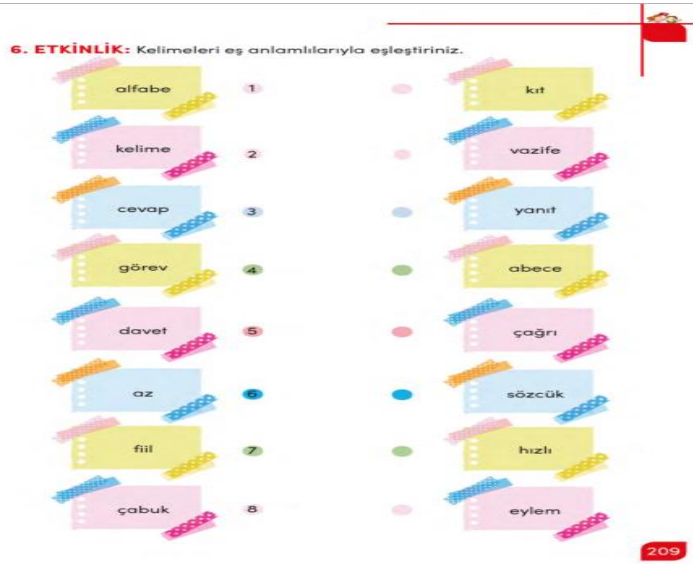
Büyüsü **tükenmez** hiç okumanın

Hızlı ve çabuk sözcükleri 'acele, seri, süratli, tez, yavaş karşıtı' anlamlarında birbirilerinin yerine kullanılabilirler. Ancak hızlı sözcüğünün 'güç kullanarak, uçarı, çapkın, hovarda' anlamlarında çabuk sözcüğüyle eş anlam özelliği göstermez. 'Bana çok hızlı vurdu.' İfadesinde hızlı sözcüğü yerine çabuk sözcüğü kullanılmaz. Aynı şekilde 'çok hızlı bir gençlik yaşadı.' cümlesinde de çabuk sözcüğü kullanılmaz.

Görev ve vazife sözcükleri eş anlamlılık açısından incelendiğinde 'ödev, bir kimse veya nesnenin yaptığı iş, resmî iş, özel amaçlı iş, bir organ veya hücrenin yaptığı iş' anlamlarında aynı bağlamda kullanıldıkları söylenebilir. Görev sözcüğünün, vazife sözcüğünden farklı olarak 'işlev, bir dil biriminin öbür birimlerle ilişkisi aracılığıyla yerine getirdiği iş' anlamları da vardır. 'Sıfatın dil içerisindeki görevi' ifadesinde görev sözcüğü 'işlev' anlamında kullanılmıştır. Bu cümlede görev yerine vazife sözcüğü getirilemez. Çünkü vazife sözcüğü çoğunlukla bir kişinin üstlendiği tanımlı iş anlamında kullanılmaktadır.

Davet ve çağrı sözcüklerinin *Türkçe Sözlük*'teki ilk anlamları 'Çağrı, çağırma' ve 'birinin bir yere gelmesini isteme, davet' şeklindedir. Birini bir yere çağırarak, davet etmek bağlamında iki sözcük de birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak 'çağrı cihazı' dediğimizde çağrı sözcüğünün yerine davet sözcüğünü getiremeyiz. Aynı şekilde davet sözcüğünün yemekli toplantı anlamına geldiği 'Bu daveti senin için düzenledik.' cümlesinde davet sözcüğünün yerine çağrı sözcüğü kullanılamaz.

Şekil 8: 3. Sınıf MEB Yayınları

Hediye ve armağan sözcükleri 'birini sevindirmek, mutlu etmek, onurlandırmak, kutlamak için verilen şey' anlamında aynı bağlamda kullanılabilirler. Bunun yanında armağan sözcüğünün hediye sözcüğünün karşılayamayacağı anlamları vardır. Armağan sözcüğünün 'Ödül, bilim insanlarını emek verdikleri alanda anmak için hazırlanan bilimsel eser' gibi anlamlarında hediye sözcüğü kullanılmaz. Nobel armağanı, Zeynep Korkmaz Armağanı denebilir. Bu ifadelerde hediye sözcüğü armağan sözcüğü ile aynı bağlamda yer almaz.

Şekil 9: 3. Sınıf MEB Yayınları

6. ETKİNLİK: Cümlelerin doğru olup olmadığını inceleyerek ulaştığınız cümleyi noktalı yere yazınız.

Hediye kelimesinin eş anlamısı armağan kelimesidir.

Cimri kelimesinin eş anlamısı cömerttir.

Uzun kelimesinin zıt anlamısı kısadır.

Yakın kelimesinin zıt anlamısı uzaktır.

Konut kelimesinin eş anlamısı evdir.

Doktor kelimesinin eş anlamısı hekimdir.

Büyük kelimesinin zıt anlamısı büyüktür.

147

“Kara ve siyah sözcüklerinin yalnızca düz anlam gösterenleri, yani temel anlamları aynı olup, anlam alanları farklıdır. Bu nedenle kara ve siyah sözcüklerini eş anlamlı kabul etmek doğru olmayacaktır.” (Bayraktar, 2004). Aynı zamanda kara ve siyah sözcüklerinin kültürel ve duygusal işlevleri de farklıdır. ‘Kara kedi’, ‘kara bulutlar’ ifadelerinde kedi ve bulutun sadece rengi nitelenmez. Bu ifadelerde kara sözcüğünün işlevi olumsuzluğu, kötülüğü, uğursuzluğu temsil etmektir. Aynı şekilde ‘kara sevda’ dediğimizde kara sözcüğü umutsuz ve güçlü bir aşk duygusunu ifade eder.

Beyaz ve ak sözcüklerinin eş anlamlı sözcükleri örneklendirirken çok sık kullanıldığını söyleyebiliriz. Beyaz ve ak sözcükleri renk anlamında aynı gösterilene işaret etseler de kullanım yerleri yine bağlama göre değişmektedir. Örneğin; ‘beyaz peynir’ ifadesinde peynirin rengi nitelenir ancak bunun yârine ak peynir ifadesi kullanılmaz. Aynı şekilde ‘ak sakallı dede’ ifadesinde sakalın rengi nitelenir ancak ak yerine beyaz sözcüğü kullanılmaz. Çünkü ak ve beyaz sözcüklerinin duygu değerleri farklıdır. Ak sözcüğünün ‘temiz, dürüst, sıkıntısız, rahat’ anlamlarında kullanıldığı bağlamlarda da yerine beyaz sözcüğü kullanılmaz. ‘Ak günler göresin’ ifadesinde ak sözcüğünün bağlam içerisinde kazandığı anlam sıkıntısız, rahattır.

Güç sözcüğü ‘ağır ve yorucu emekle yapılan, çetin, kolay karşıtı’ anlamında zor sözcüğü ile aynı bağlamda kullanılabilir. Ancak güç sözcüğünün ‘kuvvet, takati efor, potansiyel, verimlilik’ gibi anlamlarında yerine zor sözcüğü kullanılmaz. İnsan gücü, paranın gücü, motor gücü, zihin gücü diyebiliriz ancak bu bağlamda güç sözcüğünün yerine zor sözcüğünü getiremeyiz.

Şekil 10: 4. Sınıf MEB Yayınları

8. ETKİNLİK: Kelimelerin karşılıklarına eş ve zıt anlamlılarını yazınız.

EŞ ANLAMLI KELİMELER

şair

hız

siyah

güç

demek

beyaz

kelime

ZIT ANLAMLI KELİMELER

yalan

farklı

çok

üzülmek

var

kötülük

vermek

Yarar ve fayda sözcüklerini inceleyen Sulak (2010, s. 110, 111) bu sözcükler arasındaki eş anlamlılık ilişkisini şöyle ifade etmiştir: “Yarar; bir şeye elverişli, uygun değildir. Fayda ise bu işe yaramanın meydana getirdiği olumlu sonuçtur. Fayda araç olarak kullanılan bir şeyin yani yararlı olanın verdiği iyi sonuçtur. ‘Yoksul çocuklar yararına bir konser düzenlendi.’ cümlesinde konserin gerçekleşmesinin amacı yoksul çocuklara yardım etmektir. Konser sonucu elde edilen gelir çocuklara dağıtıldığında çocuklar bundan fayda sağlamış olurlar. Fayda, hayır anlamını da içermektedir: Senden bize fayda yok.”.

Özgür ve bağımsız sözcükleri ‘herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmayan, hür’ anlamında eş kullanımlara sahiptir. Ancak iki sözcüğün de birbirinin yerine kullanılmayacakları anlamları vardır. Örneğin; bağımsız milletvekili veya bağımsız kuruluşlar ifadelerinde bağımsız sözcüğünün yerine özgür sözcüğü kullanılamaz.

Şekil 11: 4. Sınıf Özgün Yayınları

8. ETKİNLİK

Aşağıdaki kelimelerin eş anlamlılarını karşılıklarına yazınız.

Kelime	Eş Anlamısı	Kelime	Eş Anlamısı
bağımsız	buyruk
davet	cins
misafir	defa
kelime	fayda
dil	adet
bellek	netice

Nazik ve kibar sözcükleri eş anlamlılık bağlamında incelendiğinde ‘başkalarına karşı saygılı davranan, davranış ve düşünce bakımında ince’ anlamında aynı bağlamda kullanılabilir. Ancak nazik sözcüğünün ‘özen, dikkat gösterilmezse kırılabilen, kötüleşebilen, bozulabilen; gerekli önlemler alınmadığında daha kötü olan, kritik; dikkat isteyen, özen isteyen’ anlamları vardır ve kibar sözcüğü bu anlamlarda nazik sözcüğü ile eş anlam ilişkisi kurmaz. ‘Nazik bir meyve’ ifadesinde meyvenin çabuk bozulabileceği, ezilebileceği ifade edilir ve bu ifade ‘kibar bir meyve’ biçiminde kullanılamaz.

Söz ve laf sözcükleri eş anlamlılık açısından incelendiğinde ‘bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi’ anlamında aynı bağlamda kullanılabilecekleri söylenebilir. Ancak ‘söz vermek’ ifadesinden söz yerine laf sözcüğü kullanılamaz. Çünkü söz vermek, bir işin yapılacağını kesin olarak bildirmek anlamına gelirken laf vermek, dedikodu yapmak anlamına gelmektedir. Bütün bağlamlarda aynı anlama gelmedikleri için söz ve laf sözcükleri arasında eş anlamlılık ilişkisi olduğundan bahsedilemez.

Zaman ve vakit sözcükleri de belirli bağlamlarda birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Ancak eş anlamlı olduklarını söyleyemeyiz. “Zaman, soyut bir kavramdır. Bu kavramı, insan zihninde tasarlar. Başı ve sonu belli değildir. Bu yüzden geniştir. Vakit, zamanın belirli bölümüdür. Somuttur, başı ve sonu bellidir, sınırlıdır. Zamana göre daha kısadır.” (Sulak, 2010, s. 168). Örneğin: ‘Her zaman kendine vakit ayırabilmelisin.’ cümlesinde zaman ve vakit sözcükleri farklı anlamlarda kullanılmışlardır. Eş anlamlı sözcükler aynı cümle içerisinde kullanıldıklarında anlamda bozukluk oluşur ancak bu örnekte böyle bir durum olmadığı görülmektedir.

Nihayet sözcüğü ‘son, sonunda, -den başka bir şey değil’ anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda son sözcüğü ile aynı bağlamlarda kullanılabilir. Ancak nihayet sözcüğü bazı bağlamlarda son sözcüğü yerine kullanılmaz. Son sözcüğünün ‘ilk karşıtı, en sonda bulunan, olanca, ölüm’ anlamlarında nihayet sözcüğü kullanılmaz. Örneğin son araba, son

nefesiyle mumları üfledi, bu iş onu sonu oldu cümlelerinde nihayet sözcüğü aynı anlamı karşılamaz.

Şekil 12: 4. Sınıf MEB Yayınları

9. ETKİNLİK: Kelimeleri eş anlamlılarıyla örnekteki gibi eşleştiriniz.

yasa	○	a	zaman
amaç	f	b	şahit
özlem	○	c	hasret
tanık	○	ç	kibar
nasihat	○	d	son
nihayet	○	e	icat
vakit	○	f	hedef
buluş	○	g	kanun
laf	○	h	besin
ilave	○	ı	öğüt
gıda	○	i	söz
nazik	○	j	ek

24

Çok sözcüğünün 'Sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımından büyük ve aşırı olan, az karşıtı; aşırı bir biçimde, gereğinden aşırı olan' anlamlarında fazla sözcüğü ile eş anlamlılık gösterdiği söylenebilir. Ancak fazla sözcüğünün 'artmış, ihtiyaçtan fazla olan' anlamında kullanıldığı 'Fazla suyunuz var mı?' cümlesinde fazla sözcüğü yerine çok sözcüğü getirilemez. Aynı şekilde 'çok Tanrılı dinler', 'çok yönlü', 'çok uluslu', 'çok partili' gibi ifadelerde çok sözcüğünün yerine de fazla sözcüğü getirilemez.

Ufak ve küçük sözcükleri aynı kavram alanında yer alan sözcükler olarak değerlendirilebilir. Ancak bütün bağlamlarda birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Küçük ve ufak sözcükleri boyut anlamında birbirlerinin yerine kullanılabilirken niteliği az olan anlamında aynı bağlamda kullanılamazlar. Örneğin, küçük adam ifadesinde küçüklük boyut veya niteliksiz anlamına gelebilir. Ancak ufak adam ifadesinde ufak sözcüğü yalnızca boyut anlamında kullanılabilir.

Yaşlı ve ihtiyar sözcükleri bütün bağlamlarda birbirlerinin yerine kullanılmamakla birlikte yaşlı sözcüğü daha genel ihtiyar sözcüğü ise çoğunlukla insan için kullanılan bir sözcüktür. Yaşlı sözcüğünün, eskimiş, yaşı ilerlemiş, kocamış anlamlarının yanında yaşla dolmuş anlamı da vardır ve bu bağlamda ihtiyar sözcüğü yaşlı sözcüğünün yerine kullanılmaz. Aynı biçimde ihtiyar sözcüğünün de yaşlı, yaşı ilerlemiş, kocamış anlamlarının dışında eskimiş, cansız, sönük ve seçme anlamı vardır. 'İhtiyar heyeti' sözcüğün seçme anlamıyla kullanıldığı bağlamlardan biridir. İhtiyar heyeti yerine yaşlı heyeti kullanılamaz.

Şekil 13: 3. Sınıf MEB Yayınları

4. ETKİNLİK: Verilen kelimelerin karşısına eş ve zıt anlamlısını yazınız.

Kelimeler	Eş Anlamı	Zıt Anlamı
beyaz	ak	kara
çok
esir
ihtiyar
ıslak
hızlı
cevap
barış
küçük
uslu
nazik

128

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Türkçe ders kitaplarında yer alan eş anlamlı sözcük öğretimine yönelik etkinliklerin bağlam temelli sözcük öğretimi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Eş anlamlılığın ne ve nasıl olduğuna dair olan belirsizlik ve süregelen tartışmalar eş anlamlı sözcüklerin öğretimi noktasında da tartışmaların odağı hâline gelmiştir. “Türkiye Türkçesi için kesin bir sonuca ulaşamayan konulardan birisi de eş anlamlılıktır. Eş anlam konusunun kesin bir sonuca ulaştırılamaması genelde Anlam Bilimi çalışmalarını, özelde ise ilk ve ortaöğretim Türkçe dilbilgisi konularını olumsuz etkilemektedir (Özden, 2014). Özellikle eş anlamlılığın yakın anlamdan ziyade aynı anlam olarak idrak edilmesi Türkçe ders kitaplarına da yansımıştır. Onan (2011, s. 245), birbirinden ayrılmaz iki unsur olan sözcük anlamı ve bağlamın dilsel algılayma sürecinde sözcüğün ya da cümlenin anlamsal işlevini bağlamın belirlediğinin altını çizmiştir. İncelenen Türkçe ders kitaplarında, eş anlamlı sözcüklerin her bağlamda aynı anlamda kullanılabileceği anlayışından hareketle etkinlikler tasarlanmış, sözcüklerin anlam ve kullanım farklılıkları göz ardı edilmiştir. “Kelime öğretiminde en etkin yol bağlamdan harekettir.” (McCarten 2007, Güney ve Aytan 2014’ten).

2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki eş anlam ile ilgili etkinliklerin; eşleştirme, cümle içinde belirtilen sözcüklerin eş anlamlısını yazma, doğru/yanlış, eş anlam zıt anlam ayrımı şeklinde ele alındığı ve kullanımlarında görülebilecek anlam farklılıklarına değinilmediği görülmektedir. “Hiçbir dilde birbirinin tam aynı, eşi anlama gelen birden fazla yerli sözcüğün bulunmadığı bir gerçektir” (Aksan, 2015, s. 190). Eş anlamlı sözcük öğretimi etkinliklerinde sözcüklerin sözlük anlamından ziyade metin içindeki kullanımındaki anlamı öğrencilere sezdirilmeli ve kullanım farklılıkları üzerinde durularak derin anlama inilmesi amaçlanmalıdır. Bu amaçla eş anlamlı sözcük öğretiminde sözcüklerin tamamen eş anlamlı olamayacağı, farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebileceği anlayışından hareketle etkinlikler tasarlanmalıdır. Çimen ve Yıldız (...) da 2, 3, 4 ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki sözcük öğretimi etkinliklerinin niteliğini ve bu

bağlamda değerlendirmeyi amaçladıkları çalışmalarında eş anlamlı sözcüklerin etkinliklerde bağlamdan kopuk olarak işlendiğini, anlam farkını ortaya koyma noktasında yeterli görünmediklerini tespit etmiştir. Öneri olarak sözcük öğretimi yapılırken sözcüklerin farklı bağlamlar içinde yeni yeni anlamlar kazanabileceklerinin sezdirilmesi ve etkinliklerin buna göre tasarlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe ders kitaplarına bakıldığında eş anlamlı sözcük etkinliklerinde sözcüğün TDK *Türkçe Sözlük*'te yer verilen anlamlarından hareketle eş anlamlılık bağlantısının oluşturulduğu görülmektedir. Hâlbuki bir sözcüğün anlamı bulunduğu bağlama göre değiştiği için eş anlam bağlantısı da değişim göstermektedir. Bağlam içinde yani cümle veya metin içinde sözcüğün eş anlamlısı istendiğinde sözlükte öğretilen anlam ile cümle veya metinde var olan anlam uyuşmayacaktır. "Dil, aynı anlamı farklı formlarda üretecek kadar kendini daraltan bir yapıya sahip değildir. Aynı gibi görünen dilsel formlar arasında kullanımla ortaya çıkan anlam farklılıkları vardır. Anlam farklılıkları, dilin kullanıcılarına, onun duygu durumuna, dilin kullanım alanına göre değişebilmektedir. Bu nedenle anlamı belirleyen en önemli unsur, dilin konuşurudur" (Akçataş ve Arı, 2018). "Çok anlamlı bir sözcüğün farklı anlamları farklı eş anlamlılıkları gerektirir" (Murphy 2003'den akt; Doğan, 2011).

Çalışmada 2, 3, 4 ve 5. sınıf Türkçe Ders Kitaplarında eş anlamlı olarak verilen kelime çiftlerinin aslında yakın anlamlı oldukları örnek durumlarla açıklanmıştır. Eş anlamlılıkla ilgili yapılan çalışmalarda Bayraktar (2004) kara ve siyah kelimelerinin; Ördem (2014) zaman ve vakit kelimelerinin; Günay (2015) gönül, yürek ve kalp kelimelerinin; Önler (2015) kırmızı, kızıl ve al kelimelerinin; Sert (2019) muhtemel ve olası kelimelerinin eş anlamlı olmadığını, aralarında anlam farklılıkları olduğunu tespit etmiş dolayısıyla yakın anlamlı olarak adlandırılması gerektiği fikri üzerinde birleşmişlerdir.

Bir sözcüğün birden fazla anlama geliyor oluşu eş anlamlı sözcüklerin öğretiminde ayrı bir zorluk yaşanmasına sebep olmaktadır. "Her sözcüğün yüklendiği ve taşıdığı anlam farklı olduğu gibi herhangi bir sözcüğün gerçek anlamı yanında mecaz, yan vb. anlamları çerçevesinde anlam yelpazesi ve kullanım durumları da farklıdır. Dahası, bir sözcüğün kullanıldığı gerçek anlamının da cümle, paragraf ya da genel ifade ile kullanıldığı bağlam içerisinde anlam yüklenilebilmekte, anlam boyutunda değişiklik olabilmektedir" (Göçer, 2014, s. 180). "Dil oldukça dinamik ve değişken olduğundan sözcüklerin de anlamsal açıdan tamamen aynı olması beklenemez. Teorik açıdan bakıldığında eş anlamlı sözcüklerin birbirinin yerine kullanılması gerektiği anlayışı süregelmektedir. Genel olarak sözcük öğretimi, özelde eş anlamlı sözcüklerin öğretiminde sadece sözcüklerin anlamlarını belletmek amaçlanmamalı bunun yanı sıra kavrama açısından da etkinlikler yapılmalıdır" (Ülper ve Karagül, 2012).

Türkçe Sözlük'te "garip" sözcüğünün ilk anlamı "kimsesiz" olarak verilmişken 3. sınıf Türkçe ders kitabında yer verilen eşleştirme türündeki etkinlikte "garip" sözcüğünün eş anlamlısı "tuhaf" olarak yer almıştır. Bu durumda öğrenciler bağlam içinde verilmeyen bu sözcüğün eş anlamlısını tuhaf olarak aldıklarında sözcüğün diğer anlamlarını yok saymış olacaklar ve karşılıklarına metin içinde kimsesiz anlamıyla yer alan garip sözcüğünün yerine tuhafı getirdiklerinde cümlede anlam bozulacaktır. Sulak (2010) yaptığı çalışmada kelimelerin farklı anlamlara sahip olduğunu belirtmiş ve okul sözlüklerinde kelimelerin anlam farklılıklarının dikkate alınarak açıklama yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Öğrencilerin dil becerilerinin aktif hâle gelmesi için öğrencilere eş anlamlı kabul edilen sözcüklerin anlamının cümle içindeki kullanımına bağlı olarak farklılaştığı sezdirilmeli ve öğretilmelidir. Bu farklılıkların belirlenmesiyle öğrencilerin sözcük dağarcığı genişleyecek, dili kullanma becerileri ve düşünme becerilerini geliştirecektir.

Mccarter (2007, s. 14) konuşma becerileri ve stratejilerinin en iyi bağlam içinde verilmesiyle temel düzeyde stratejik sözcük öğretiminin gerçekleşeceğini belirtmektedir.

Çalışmada Türkçe ders kitaplarında yabancı dilden alınan bir sözcüğün yabancı dildeki karşılığının eş anlamlı olarak kabul edildiği göze çarpmaktadır. Ersoylu (2001), eş anlamlılığın bir dilin kendi öz sözcükleri arasında olabileceğini ve yabancı karşılıkların Türkçe sözcüklerin eş anlamlısı sayılmayacağını belirtir. Aynı zamanda eş anlamlı görünen sözcüklerin bazı bağlamlarda aynı anlama geliyor oluşu bu sözcüklerin duygu ve çağrışım değerlerinin aynı olduğunu anlamına gelmemektedir. Sarı (2011) yaptığı çalışmada aynı anlama gelen yerli ve ödünç kelimeler arasındaki ilişkiyi anlamdaşlık biçiminde açıklanmaması gerektiğinin altını çizmiş, Ersoylu (2001) gibi bu durumun yabancı karşılık oluş şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Çalışmanın geneline bakıldığında Türkçe ders kitaplarında eş anlamlı olarak kabul edilen kelime çiftlerinin bağlamla birlikte değerlendirildiğinde aslında eş anlamlı olmadığı, yakın anlamlı oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgular Türkçe ders kitaplarında yer verilen etkinliklerin de bu tespitten hareketle tekrar düzenlenmesi gerektiği göstermektedir.

Kaynakça

- Akçataş, A. ve Arı, E. (2018). Anlambiliminin Eşanlamlılık Sorunu. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 60-84.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine. *Dil Dergisi*, 126, 56-77.
- Bayrav, S. (1998). *Yapısal Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual.
- Corbin, J. ve Strauss, A. (2008). Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures For Developing Grounded Theory. https://www.academia.edu/26974367/Basics_of_Qualitative_Research_Techniques_and_Procedures_for_Developing_Grounded_Theory, [Erişim tarihi: 31.05.2022].
- Çimen, L. ve Yıldız, S. (2021). Eş Anlamlı Sözcüklerin Öğretimine Eleştirel Yaklaşım ve Yapılandırmacı Yaklaşım Açısından Etkinlikler. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 16(1), 199-216.
- Dilidüzgün, Ş. (2014). Türkçe Öğretiminde Sözcük Öğretmen Yöntemlerinin Yeterliliği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(17), 233-258.
- Doğan, N. (2011). Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19), 78-88.
- Duman, V. (2021). *Anlambilime Giriş*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Ersoylu, H. (2001). Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılık Oluş mu?. *Türk Dili*, 591, 250-266.
- Göçer, A. (2015). Türkçe Dersi Metin İşleme Sürecinde Bağlam Temelli Sözcük Öğretimi ve Etkin Sözcük Dağarcığı Oluşturmadaki İşlevi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(1), 48-63.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, N. (2015). Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve "Gönül, Yürek, Kalp" Kelimeleri. *Türkbilig*, (29), 121-146.

- Güneş, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Güney, N. ve Aytan, T. (2014). Etkin Kelime Hazinesini Geliştirmeye Yönelik Bir Etkinlik Önerisi: Tabu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 617-628.
- Gür, T. (2014). Bağlam Temelli Öğretimin İlkokul Üçüncü Sınıf Öğrencilerine Kelime Öğretiminde Kullanılması. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 242-253.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kıran, Z. ve Kıran, A. (2010). *Dilbilime Giriş*. (3. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kırkılıç, H. A. ve Akyol, H. (2009). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Mccarten, J. (2007). *Teaching Vocabulary Lessons from the Corpus Lessons for the Classroom*. Cambridge University Press.
- MEB. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, ve 8. sınıflar için)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Morgan, D. L. (1996). *Focus Groups as Qualitative Research* (C. 16). Sage Publications.
- Onan, B. (2011). *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*. Ankara: Nobel Akademi.
- Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2008). Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi. *Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 30-45.
- Özden, H. İ. (2014). Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (4), 160-165.
- Önler, Z. (2015). Türkçede "Kırmızı" Renk Kavramına İlişkin Adlandırmalar. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 17-23.
- Ördem, E. (2014). Türkiye Türkçesinde Zaman Metaforları: Bilişsel Dil Bilimsel Bir Yaklaşım. *Dil Araştırmaları*, 14(14), 119-136.
- Sarı, M. (2011). Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılıkla İlgili Bazı Sorunlar. *Turkish Studies*, 6(1), 533-538.
- Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Sert, G. (2019). Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamı Durum Sıfatları: "Muhtemel" ve "Olası" Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 93-121.
- Sulak, S. (2010). *Anlamdaş Kelimelerde Anlam ve Kullanış Farklılıkları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ülper, H. ve Karagül, S. (2012). Sözcük Öğretimi Yaklaşımları Açısından Türkçe ve Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi. Engin Yılmaz vd. (Eds.), *Türkçenin Eğitimi- Öğretimi Üzerine Çalışmalar* (s. 262-272). Ankara: Pegem Akademi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.